

TÜRKÜLERİN VARYANTLAŞMASI**Variations of Turkish Folk Songs****Merdan GÜVEN*****ÖZ**

Her folklor ürünü gibi türküler de zaman içinde varyantlaşırlar. Bu varyantlaşma, türkülerin yenilenerek çoğalmasına sebep olur. Türküler söz, ezgi ve usul yönünden varyantlaşırlar. Bu varyantlaşmaların birçok sebebi bulunmaktadır. Her varyantlaşma türküler için bir kazançtır. Bugüne kadar yapılan uygulamalardan vazgeçip varyant türkülerini de derleyip kayıt altına almak gerekir.

Anahtar Sözcükler: Türkü, varyant, ezgi, farklılaşma

ABSTRACT

Like every folkloric product, the Turkish folk songs become also variable over time. This differentiation brings about the increasing of folk songs by refreshing. Turkish folk songs become differentiated as regards sound, melody and style. There are a lot of reasons for this variation. Every variation is an acquisition for folk song. All the applications carried out up till now should be given up and all the folk songs should be composed and taken to the recording.

Keywords: Turkish folk song, variant, melody, differentiation

Giriş

Folklor ürünleri, âdeta bir canlı gibi var olduğu toplum içinde meydana gelen her türlü duruma ve farklılaşmaya ayak uydurarak, çoğu zaman da hiç fark ettirmeden, kendiliğinden değişime uğrayabilme imkân ve yeteneğine sahiptir. Birçok folklor ürününü, işte bu tür üstün vasıflar sürekli kılmaktadır. Türk halk türkülerini de her sözlü folklor ürünü gibi, hatta bu anlamda birçok folklor ürününden de daha güçlü imkân ve kabiliyetlere sahip olarak geliştirmekte; başkalaşmakta; değişmekte ve ortama uyum sağlayarak varlığını sürdürmektedir. Türkülerde çok sık rastlanan, küçük farklılıklarla değişime uğramaya, müzik dilinde varyantlaşma denilmektedir. Bu yazıda Türk halk türkülerindeki varyantlaşmaların nasıl ve neden meydana geldiğini ve varyantlaşmaların sebeplerini incelemeye çalıştık.

Tanım

Türkçeye Batı dillerinden geçen “varyant” sözcüğü müzik alanında kullanıldığında çeşitlenmeyi (çeşitlemeyi), diğer bir deyişle farklılaşmayı ifade etmektedir. Köken itibarıyla Latince kaynaklı bir kelime olup Türkçeye Fransızcadan geçen “varyant” terimi, sözlük anlamı olarak, “Bir yol şebekesi üzerinde, belli bir noktadan ayrılarak başka bir noktada aynı yolla birleşen ikinci derecedeki bir yol, yan yol.” demektir. Bir müzik veya edebiyat terimi olarak ise “Masal, efsane, bilmece, oyun, gelenek vb. bir metnin, bir

* TRT Erzurum Radyosu Müdürü, merdanguven@hotmail.com

eserin, bir olayın aslından az çok ayrılan değişik biçimli olanı.” İngilizcede ise “Bazı özellikleriyle gruptan veya ana tipten sapmış herhangi bir şey, değişken, şeklinde tarif edilmektedir. Varyant sözcüğü ile anlamdaş olup Türkçeye Batı dillerinden geçen “varyasyon” sözcüğü ise Fransızcada “Değişik biçim, biyolojide değişim, dilbilimde çeşitler ve müzikte ise çeşitleme gibi anlamları ihtiva ederken İngilizcede “Bazı karakterler bakımından farklı olma, orta durumdan sapma; esas tür tipine göre belirli karakterlerde görülen ayrılıklar.” gibi anlamlar içermektedir. Türkçeye Fransızcadan geçip varyant veya varyasyon sözcükleri yerine çeşitli durumlarda tercihen kullanılabilen, “yorum” ve “sürüm” gibi anlamları içeren “version” sözcüğü de müzik çevrelerinde az da olsa kullanılmaktadır (Türkçe Sözlük, 2005; İnternet Güncel Türkçe Sözlüğü).

Müzik çevrelerince zaman zaman “varyant” terimi yerine kullanılan “version” sözcüğü “Bir musiki ve edebiyat eserinin az çok farklı şekli” diye de tanımlanmaktadır (Misalli Büyük Türkçe Sözlük 2006). Version sözcüğü Latince “dönmek” anlamına gelmekte olup Fransızca üzerinden “Değişik biçim, sözlü anlatımla aktarılan metinlerin değişik biçimlerinden her biri. Değiştirilen ve yorumu başka biçimde yapılan sanat eserlerinin aldığı biçimlerden her biri.” şeklinde Türkçeye geçmiştir (Ötügen Türkçe Sözlük, 2007). Version tabiri, çok yaygın olmasa da bazı müzik uzmanları tarafından “varyant” olarak tanımlanan eserler için kullanılabilir.

Edebiyat söz konusu olunca “varyant” sözcüğü ile yine küçük farklılıklarla yeniden oluşturulan (yazılan, yorumlanan) bir metnin veya anlatımın ifade edildiği görülmektedir. “Bir masal, efsane, bilmece, oyun ya da halk hikâyesinin çok az değişiklik gösteren düzenlemelerinden her biri” (Ötügen Türkçe Sözlük, 2007) varyant olarak ifade edilmektedir. “Varyant, bir sözlü edebiyat ürününün birbirinden farklılıklar taşıyan biçimlerinden her birine ya da elyazması eserlerin farklı kişilerce istinsah edilen ve aralarında küçük değişiklikler bulunan nüshalarından her birine verilen isim” (Karataş 2004).

Edebiyat alanında “varyant” ile “version” terimleri bazı tanımlama farklılıkları içermekte ve bu da halk bilimciler tarafından çeşitli şekillerde ifade edilmektedir. Metin Ekici, Batılı araştırmacıların görüşlerini değerlendirdiği makalesinde şöyle demektedir: “Stith Thompson, varyant ve version terimleri için şunları söylüyor: “Bir kişinin aklına ilk gelen hangisi olursa onu kullanmayı tercih etmektedir. Diğer türlü bu ikisi arasında bir fark yoktur. Alan Dundes buna karşılık bu konuda şu açılımı sergiliyor: “... Thompson’un söylediklerinin tersine, bir metnin herhangi bir tekrarı versiondur. Buna göre, bir kişi bir atasözünün on tane metnini elde etse, o kişi o atasözünün on tane versionunu elde etmiş olur. Yani her metin bir versiondur. Daha tipik formlardan az veya çok uzaklaşan versionlar, varyantlar olarak değerlendirilebilir” (Ekici, 2000: 32-33).

Öcal Oğuz ise “Varyant ile version terimleri birbirinin aynısı değildir.” demektedir. Ayrıca “varyant”ı “eş metin”; “version”u ise “benzer metin” diye nitelendirmektedir (Oğuz 2000: 25). Çünkü eş metin “Birbiriyle yan yana geldiğinde uyumsuzluk göstermeyen uygun bir beraberlik ve “eşlik” sergileyen metinler için kullanılmış bir terimdir.” demektedir. Version ise birbirine benzeyen, aynı olandır. Eş metin ise

birbirine benzer olan metinlerin şu ya da bu şekilde farklılaşmış olandır (Oğuz, 2000: 26-27). Bu tanımlamalardan da anlaşılacağı gibi “varyant” edebiyat sahasında da asıl olandan az ya da çok farklılıklarla vücuda getirilen bir yeni eseri (düzenlemeyi, yazımı veya yorumu) ifade etmektedir.

Birbirlerinin benzeri olan edebiyat ürünlerinin ve müzik eserlerinin değerlendirilmesi esnasında ortaya çıkan “varyant” tabirinin kullanımı, yakın anlamlar içeren “varyasyon” veya “version” sözcüklerine kıyasla çok daha yoğun olarak tercih edilmekte ve sözlü geleneğin en yaygın türlerinden birisi olan halk türkülerinde de çok sık zikredilmektedir. Edebiyat sahasındaki tanımlamalar da, müzik eserlerinin küçük veya büyük ayrıntılarıyla da olsa farklılaşmış eserine “varyant” denilebileceğini işaret etmektedir.

Söz konusu müzik eseri olunca varyant, çok küçük (zaman zaman da büyük) değişikliklerle veya farklılıklarla ayrı bir hâl kazanmış olan müzik eserinin yeni bir durumunu anlatmaktadır. Bu durumda iki müzik eseri birçok özelliği ile birbirlerine benzeyebilmekte, hatta aynı olmakta fakat çok küçük ayrıntılarıyla da olsa birbirlerinden ayrılabilirler. Bu eserlere, biri diğerinin eşi veya çok benzeyeni anlamında “varyant”ı denmektedir. Musiki alanında bu durum için “çeşitleme” tabirinin de kullanıldığı bilinmektedir. Bu farklılaşma, müzik eserlerinde bazen ezgide, bazen ezginin uygulanış (icra edilmiş) tarzında (veya bir diğer deyişle usulde) yani ölçüsünde (Turhan, 2011), bazen de söz unsurunda ortaya çıkabilmektedir. Zaten müzik eserlerini diğer edebî ürünlerden ayıran fark da buradadır.

Türkülerde Varyantlaşma

Kendi ülkelerinin halk müziği eserlerini derleyip düzenleyen ve değerlendiren Batılı ülkeler, hiçbir halk müziği eserini varyanttır veya bir benzeri vardır, diye kayda geçirmemişlerdir. Her bir eseri kendi formu içinde değerli bularak derleyip müzik diline aktararak (notaya alarak) saklamışlardır. Türkiye’de ise “Bu türkü, şu yörenin türküsüne çok benziyor, bu şehir şu şehrin türküsünü sahiplenmeye çalışıyor” gibi anlamsız çekişmelerle ya da “Bu eserin bir benzeri repertuvarlarımızda zaten var, kayda geçirmeye gerek yoktur.” gibi düşüncelerle birbirine benzeyen türkülerin derlenmesine, halk müziği dağarcığına kazandırılmasına engel olunmuştur.

Dünyaca ünlü müzikolog F. List’in de zikrettiği gibi, halk türkülerinde varyantlaşmalara sıkça rastlanır. “Halk türkülerini, sözlü gelenekte yaşayan diğer folklor unsurları gibi, varyantlar hâlinde yaşar. Türküler, bir yerden diğerine, bir yerden bir yere taşınırken, bir icra diğerini takip ederken, bilinçli ya da bilinçsiz değişiklikler meydana gelir. Bu türden her değişik icra kayda geçirildiğinde veya notaya alındığında bir “varyant” olarak bilinir. Halk türkülerini veya ezgileri, bir kültüre mensup herkesin bildiği ezgiler olmaktan çok, bir bölgenin veya yerel alt kültür gruplarının müzik dağarcıklarını oluşturan ezgilerdir. İşte, halk ezgilerinin bu özelliği, onların varyantlaşmasına imkân verir. Buna karşılık, geleneksel bir ezgi geniş bir bölgede yaygınlık gösterir ve icra edilir hâle gelirse bu esnekliğini kaybeder. Artık çeşitlenmeye tabi değildir. Bu türden ezgilerin çoğu form bakımından dondurulmuş gibidir; bu açıdan hemen hemen her icra birbirinden farksızdır” (Mirzaoğlu, 2000: 186).

Aslında türküler meşhur olma yoluna çıktıkları ilk zamanlardan itibaren varyantlaşmaya başlamakta; ancak çok geniş kitlelerin malı olduktan, sözü ve müziği belli biçimleriyle tespit edildikten sonra ise sabit, ana bir karakteristik yapıya kavuşmakta ve o andan sonra da çok fazla değiştirilememektedir. Fakat bu tespit, Türk halk türkeleri için de genel geçerlilik içerirse de her zaman aynı sonucu vermemektedir. Çünkü Türk halk türkeleri içerisinde çok belirgin ve tanınan bir melodi bile, farklı bir bölgedeki türkü yakıcıları tarafından işlenerek, küçük farklılıklarla yeni bir halk ezgisi meydana getirilebilmektedir; yani yeni bir varyant türkü ortaya çıkabilmektedir.

Yirmi birinci yüzyılın başlarında, teknolojinin hızla ilerlediği ve iletişimin müthiş bir şekilde geliştiği günümüz Türkiye'sinde, türkülerin önemli bir kısmının üreticisi konumundaki âşıklık geleneği, eski gücünden çok uzak olsa da ülkenin birçok yerinde hâlâ varlığını sürdürmeye devam etmektedir. Orijinal ezgi üretkenlikleri hayli zayıflamış olan son dönem âşıkları da, halk içinde yaygınlaşmış, çok beğenilen bir türküyü işitip onu işleyerek yeni türkü varyantları meydana getirebilmektedirler. Çok sık türkü derlemesi yapan, yeni türkü üretimine katkıda bulunan diğer türkü meraklıları (sevenler) ve yetenekli türkücüler de bazen kendi becerilerini kullanarak yeni türkü örnekleri meydana getirebilmektedirler.

Bir türkünün nasıl varyantlaştığını (çeşitlendiğini) tespit edebilmek oldukça güçtür. Fakat türküler hakkında yapılan bir takım çalışmalar çok kesin olmasa da bazı sonuçlar elde etmeyi mümkün kılabilir. Bu konuda daha sağlıklı veriler elde edebilmek için hikâyeli türkülerdeki hikâye ve müzik değişimi önem arz etmektedir. Çünkü hikâye değişiminin izini sürmek, ezgi değişimini takip etmekten daha kolay olmaktadır. Türkünün hikâyesi daha sınırlı insan kitleleri tarafından bilinirken ezgiler çok büyük kitleler tarafından icra edilmektedir. Hikâyeli türkülerin varyantlaşmasında, hikâye kısımlarının genel hatları ile birbirine benzediği, ancak bazı noktalarda; yani yer, zaman, şahıs *vb.* vasıflarıyla kısmen farklılaşmakta oldukları tespit edilmiştir. Bu farklılaşma sürecinde, yani hikâyenin çıkış zamanından çok sonraları, tekrar tekrar anlatılırken bazı unsurların unutulması ve yeni anlatıcı tarafından bu eksik yerlerin doldurulması (Burada daha önce bilinen hikâyelerden alınıp o anda unutulmuş yere eklenebilmektedir.) sebebiyle varyantlar meydana gelmektedir (Güven, 2009: 40-59).

Türkü Sözlerinde Varyantlaşma

Türkülerin özellikle de manzum kısımları yer değiştirdikçe ve dilden dile aktarıldıkça değişime uğramaktadır (Köprülü, 1989: 258-261). Türküler, dilden dile en rahat, en sık dolaşabilen folklor ürünlerinin başında gelmektedir. Her dilde rahatça söylenebilen türkülere ve hikâyelerine okuyucu/anlatıcı, yöresinin ve kendi birikiminin verilerini kolayca yansıtabilmektedir. Böylece her yer değişimi (türkü göçü) de hikâyelerinin ve türkülerin varyantlaşmasında önemli rol oynamaktadır (Boratav, 1988: 137). Halk inanç ve geleneklerinde mevcut olan birçok unsur hikâyelere ve türkülere uygun olabildiği yerlerde eklenebilmektedir (Köprülü, 1989: 284-285). Türkü ezgilerinde, hikâyeleri ve diğer birçok anlatı türlerindeki benzeşimin (varyantlaşmanın) temel sebeplerinden birisi de budur.

Bazı anlatılar içindeki özel bir olay -halk tarafından değerli kabul ediliyorsa- halk içinde yeni epizot ilaveleriyle de zenginleşmektedir. Bu epizotlar üzerine de şiirler düzülmektedir (Köprülü, 1989: 270-274). Böylece yeni hikâyeli türküler oluşmaktadır. “Genç Osman” türküsü ve hikâyesi ile ilgili olarak var olan çeşitli metin Kayıkcı Kul Mustafa’nın “Genç Osman” destanının yorumundan ortaya çıktığı bilinmektedir. Kul Mustafa’nın manzumesinin unutulması, rivayetin halk arasında daha serbest yayılıp varyantlaşmasına sebep olmuştur (Köprülü, 1989: 284). Bir türküyü çeşit özelliğini onun ahengi, usulü, bağlanmasına katılan kelimeler, söz kalıpları, belli yerlerindeki ünlenişler ve bağrısmalar kazandırır (Boratav, 1995: 155).

Bazı derleme çalışmalarında türkülerin hem hikâye hem de manzum kısımlarının kolay bir şekilde varyantlaşabildiği tespit edilmiştir (Güven, 2009: 41-42). Bu varyantlaşmalarda her farklı sunucu (türkü söyleyen, derleyen, düzenleyen ve hikâyesini anlatan kişi), duyduğu bir türküyü ve hikâyesini aklında kaldığı kadarıyla dile getirmektedir. Bu da bir önceki eserden daha eksik bir anlatı olabilmektedir. Bazen de bunun tam tersi olarak, sunucunun meraklı, üretken birisi olması sebebiyle her yeni icra veya her yeni anlatı eskisinden daha abartılı, olay örgüsü daha süslü ve daha zengin motifli olabilmektedir.

Bazen de farklı anlatıcılar hem hikâyede hem de şiirde bilerek ve isteyerek kendi birikimine göre onarma, zenginleştirme ve süsleme amacıyla değişiklikler yapabilmektedirler. Bu çabalar da farklı bir hikâye biçiminin, yani eskisinden daha zengin unsurlarla bezenerek varyantlaşmış yeni bir anlatımın meydana gelmesine sebep olabilmektedir. Bu durum, ister istemez hikâyesi anlatılan türkünün manzum bölümlerine ve ezgisine de yansımaktadır. Hikâyeye eklenen her bir farklı türkü veya epizot, hikâyenin akışı içinde yeni açılımlar meydana getirmektedir. Ya da her yeni epizot yeni türkülerin ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Hikâyelerin ayrı anlatıcılar tarafından anlatılması, farklı zaman ve şartlar içinde çeşitli şekillerde telifi söz konusu olduğu için her varyantı yeni bir eser saymak mümkündür (Boratav, 1988: 141; Başgöz 1986: 49-64). Böylece her varyant türkü, yeni bir eser anlamına gelmektedir. Her yeni eser ise o kültür hazinesine kazandırılan bir zenginliği ifade etmektedir.

TRT repertuarında ezgileri aynı olup sözleri değişmiş birçok türkü bulunmaktadır. Mesela “Kaba çamı büyük çamı oyduklar” adlı Sivas yöresine ait türkü, sözleri tamamen değişerek, yine Sivas ilinin farklı yörelerinden derlenmiş “Çermiğin altında büyük bir kaya” adlı bir türküde ortaya çıkmaktadır. Bu iki türkünün ezgileri, birbirinin tamamen aynıdır. Farklı olan sadece türkünün sözleridir. Aynı şehirden derlenip sadece sözleri değişerek yaygınlaşan bir diğer türkü örneği de Erzurum’da görülmektedir. “Liverimin kaytanı” ve “Al almayı daldan al” türkülerinin sözleri farklı ama melodileri aynıdır. Aynı melodiye sahip olmalarına rağmen sözlerin değişik ve beğenilir olması sebebiyle her iki türkü de Erzurum civarında çok beğenilerek icra edilmektedir.

Orta Anadolu’dan derlenmiş olan “Bağa gel bostana gel” adlı türkü, ezgisi aynı kalmış, ancak sözleri “Değirmen üstü çiçek” diye değişerek Malatya yöresinde de yaygınlaşmıştır. Müziği aynı olup (çok küçük farklılıklar içerebilir) sözleri değişerek yaygınlaşan bir diğer eser de “Bebek Türküsü”dür. “Bebek Türküsü”, Erzurum’da

“Adalardan çıktım yayan”, Bayburt ve Elazığ yörelerinde ise “Bebeğin beşiği çamdan” adıyla repertuvara geçmiştir. Böylece varyantlaşarak sözleri değişikliğe uğramış, ancak ezgisi hiç değişmeden sadece bu yörelerde değil tüm ülke çapında sevilerek icra edilen bir türkü olmuştur. Aynı şekilde Muğla civarından “Çökertme’den çıktım Halil’im başım selamet” adlı türkü, Aydın yöresindeki “Her gün sarhoş şu Aydın’ın uşağı” ve Balıkesir yöresindeki “İki keklük bir kayada ötüyor” adlı türkülerin ezgileri çok küçük farklılıklar içerse de aynıdır (TRT Repertuarı, 2000). Fakat o yörede sevilen bu ezgi, her değişik yörede farklı sözlerle söylenip yaygınlık kazanmıştır.

Türkü Ezgilerinde Varyantlaşma

Varyantlaşmaların en önemli sebeplerinden başında, türkünün çok güçlü bir ezgiye sahip olması gelmektedir. Güçlü ezgi, zayıf söz ile birlikte ise varyantlaşma kolaylaşmaktadır. Çok beğenilen bir ezgiye birçok türkü meraklısı, derleyicisi ve hatta yakıcısı kendi ürettiği daha güçlü sözler bezeyerek varyantlaşmayı gerçekleştirebilmektedir. Âdeta tüm canlılarda olduğu gibi çok sağlıklı ve güçlü nesillerin soylarını sürdürmesine benzer şekilde, güçlü türkü de ezgiye yeni sözler eklemek suretiyle çoğalarak yaşamaktadır. Yani güçlü ezgi, halk içinde beğeni kazanan türkü, varyantlaşarak çoğalmakta ve varlığını sürdürmektedir. Türkülerdeki varyantlaşmalarda en çok ezgi çeşitlenmesi yoluyla meydana gelmektedir.

Genellikle çok küçük veya zaman zaman da çok bariz farklılıklarla da olsa birbirini tekrarlıyor gibi görünen ya da böyle algılanan her yeni ezgi veya anlatı (varyant bir eser), farklı ve yeni bir eser olarak değerlendirilmelidir. Her varyant, yeni bir yapıt olarak değerlendirilip kayda geçirilirse bundan Türk folkloru kazançlı çıkacaktır. Böylece folklor malzemeleri zenginleşecektir. Her varyant bünyesinde taşıdığı yerel küçük farklılıklarla kültür hazinesi içerisinde yeni bir renk oluşturacaktır. Aksi takdirde, özellikle de bugüne kadar Türk halk müziği eserleri konusunda yapılan değerlendirmelerde “varyant”tır diye önemsenmeyen her müzik eseri (türkü), zaman içinde kaybolup gidecektir. Zaten bugüne kadar, bu düşünce tarzı ile değerlendirilen türküler çok kan kaybetmiş; sayıları belki de milyonlara ulaşan türküler, son söyleyenleriyle birlikte göçüp gitmiştir.

Varyantlaşma bir yönüyle belki bir kısırlaşmaya sebep oluyormuş gibi görünse de, diğer yönüyle türkülerini halkın müzik dağarcığına yenileyerek sunmak olarak da düşünülmelidir. Bu durum türkülerin zaman zaman süslenmesi, zaman zaman da modernize edilmesi, yani zamana uygun hâle getirilmesi olarak da algılanmalıdır. Böylece mevcut zamanın ritmine ayak uyduran varyant eser, yeniden dillere düşüp popüler olabilmektedir.

Türküler, sözleri yanında özellikle de ezgilerinde meydana gelen çeşitli farklılaşmalarla varyantlaşarak halkın dilinde söylenmeye ve söylendikçe de sürekli bir değişim geçirmek (varyantlaşmak) suretiyle yaşamaya devam etmektedir. Bunun güzel bir örneği İzzet Altınmeşe’nin derlemiş olduğu bir türküde çok açık bir şekilde tespit edilebilmektedir. Altınmeşe’nin bin dokuz yüz seksenli yıllarda derleyip halka mal ettiği “Sabiha Mardin’dedir” adlı türkünün bir varyantını “Bir Tel Çektim Mardin’den” adıyla birinci türkünden yaklaşık on, on beş yıl sonra icra etmesi ve her iki türkünün de farklı

türkülemiş gibi çok beğenilmesi, varyantların da mutlaka dikkate alınmasının, değerlendirilip kayda geçirilmesinin önemini açıklayacaktır.

Halk içinde beğeni kazanan ezgiler, zaman içinde birçok türkü meraklısı tarafından tekrar tekrar işlenerek (varyantlaştırılarak) yeni türküler şeklinde piyasaya sunulmaktadır. Bu tür türkü üretim biçimi son yıllarda daha da hız kazanmıştır. Halkın beğenisine sunulan bu tür türkülerin bir kısmı gerçekten beğeni kazanıp halk arasında yaygınlık kazanırken bir kısmı ise çabucak kendiliğinden unutulup gitmektedir.

Türkü Usullerinde (Ölçülerinde) Varyantlaşma

Türküler, söz ve melodilerinde yaşadıkları farklılaşmayı (varyantlaşmayı) zaman zaman usullerinde de yaşayabilmektedirler. Bu duruma söz ve ezgi konusunda meydana gelen farklılaşma kadar çok sık rastlanmasa da bazen usul değişiklikleri de farklılaşmaları, yani varyantlaşmaları meydana getirebilmektedir. TRT repertuarında “Erzurum Çarşı Pazar” (TRT Repertuarı, 2000) olarak kayıtlı olup halk arasında “Sarı Gelin Türküsü” diye bilinen türkünün Kars, Ermenistan ve Azerbaycan yöresinde söylenen biçimlerinde farklılıklar bulunmaktadır. Bu eserlerin öncelikle söz unsurlarında çok bariz farklar vardır. Erzurum türküsü mâni bentlerinden kurulmuş; Erzurum’u, Palandöken Dağı’nı ve Sarı Gelin’i anlatırken (Düzgün, 2003: 76-85) diğer yerlerde söylenen aynı ezgili türküde ise yer isimlerine rastlanmamaktadır. Sarı Gelin Türküsünün ezgisi her yerde aynı ezgidir; ancak ezgiler farklıymış gibi algılanmaktadır. Ezgilerin farklı gibi algılanmasının en önemli sebebi müziğin usulündedir. Erzurum yöresinden derlenen “Sarı Gelin Türküsü” 10/8 usulle (ölçüyle) icra edilmektedir. Bu daha ritmik, yani daha hareketli bir ezgidir. Kars, Ermenistan ve Azerbaycan yörelerinde söylenen “Sarı Gelin Türküsü” ise 3/4 usulle (ölçüyle) icra edilmektedir. Bu ezgi ise nağme olarak Erzurum yöresinde söylenen türkü ile aynıdır, ama daha ağır bir ritimde okunur; daha yanık ve farklı bir türkü gibi hissi uyandırır. Burada iki ayrı eser değil, iki ayrı usulle icra edilen bir tek türkü bulunmaktadır. Bu varyantlaşma da müzik kültürüne çok güzel, iki değişik esermiş gibi zenginlik katmaktadır.

Usul sebebiyle meydana gelen varyantlara örnek olarak Diyarbakır yöresinden derlenen “Bülbülün kanadı sarı” adlı türküyü gösterebiliriz. Bu 10/8’lik türkü, söz, makam ve ezgi işlenişi bakımından Elazığ-Bakırmaden civarlarında 6/8’lik usulle icra edilmektedir ve tamamen aynı ezgiye sahiptir. Buna benzer olarak Sivas yöresinden derlenen “Fincanı taştan oyarlar” adlı 10/8’lik usullü türkünün bir benzeri Azerbaycan’da “Saçın ucun örmezler” adıyla 4/4’lük usulle icra edilmektedir (Turhan, 2009: 108-109; Arsunar, 1937: 12). Bugün türkülerin en sağlıklı ve düzenli kaynağını teşkil eden TRT repertuarında da ezgileri birbirleriyle âdeta eş olan çok sayıda türkü bulmak mümkündür.

TRT Repertuarındaki Varyant Türkü Örnekleri

Türkülerin geniş bir repertuar hâlinde düzenlendiği, en güvenilir ve bu alanda tek olan TRT arşivlerinde varyant türkülerin kayda alınmadığı ileri sürülse bile bu repertuarda da varyant türkü sayısının hayli kabarık olduğu bilinmektedir. TRT repertuarlarında bulunan varyant türkülerden bazı örnekler şöyledir: Bülbül tek

uyandım bir seher nagâh (Erzurum) -Selam olsun size (Erzurum). Kalksak bu yerlerden hicret eylesek (Erzurum) - Ben razı değilim hicrana gama (Kuzeydoğu Anadolu). Bebek "Bebekğin beşiği çamdan" (Bayburt) - Bebek "Adalardan çıktım yayan" (Erzurum-Pasinler) - Gayrıya açıldı ol Gül'i Rana (Doğu Anadolu) - Nezaket vaktinde servi bülendim (Erzurum). Tevekte üzüm kara (Sivas-Zara) - Gel benim gelin yarım (Elazığ). İndim yârin bahçesine (Elazığ) - Meclisinde mayıl oldum (Diyarbakır). Kaba çamı büyük çamı oydular (Sivas) - Çermiğin altında büyük bir dere (Sivas-Divriği). Sıra sıra kazanlar (Muğla-Fethiye) - Yaylaların ayranı (Muğla-Ula). Değirmen üstü çiçek "Ölürem kızlar" (Erzurum) - Eydim kavak dalını (Diyarbakır). Alkanlar içinde yatan meleşim (Erzurum) - Keşkem bu ellere gelmez olaydım (Erzurum). Bulut bulut üstüne (İçel-Mut) - Hafız mektepten gelir (İçel-Silifke). Huma kuşu yükseklerden seslenir (Erzurum) - Aşam anam bu dağların kurdu var (Erzurum) - Akşam olur yatağına yaslanır (Urfa) - Bir gül için bülbül giymiş kareler (Erzincan). Devrent Deresi'ne duman bürüdü (Denizli); Devrent Deresi'ni duman bürüdü (Aydın) (TRT Repertuarı, 2000).

Türkülerin Varyantlaşma Nedenleri

Türkülerin varyantlaşmasının birçok nedeni bulunmaktadır. Bu varyantlaşmaların önemli sebeplerinin başında türkünün çok güçlü ezgiye veya söze sahip olması gelmektedir. Güçlü ezgiler alınıp farklı sözlerle bezenerek söylendiği gibi güçlü sözler de alınıp çok farklı veya benzer ezgilerle donatılarak icra edilebilmektedir. Ayrıca güçlü ezgili veya güçlü sözlü bir türkünün çok hızlı varyantlaşmasının çok mühim sebeplerinden birisi de türkünün kolay öğrenilebilir, kolay söylenebilir ve kolay aktarılabilir olmasıdır. Başlangıcından bu yana türküler çoğunlukla doğaçlama söylenmiş, dilden dile aktarılarak sözlü gelenek içinde muhafaza edilmiş ve dilden dile çeşitlenerek yayılmıştır.

Türkülerin taşındığı farklı coğrafya, nüfus yapısı, doğal çevre, inanışlar, birçok farklılık içeren kültürel unsurlar, yaşayış biçimleri vb. sosyal ve mekânsal özellikler, türkülerin hem ezgisinde hem de hikâyelerinin yapısında değişiklikler meydana getirebilmektedir. Bu vasıflar, hikâyeli türkülerin yalnız nesir kısmında değil aynı zamanda manzum bölümlerinde ve ezgilerinde de görülmektedir. Farklı mekân, insan ve müzik çevresinde türküler daha kolay varyantlaşabilmektedir. Türküler taşıyıcı unsurlar tarafından farklı diyarlara gittikleri zaman bu yeni mekân, musiki çevresi, farklı kültür ve insan topluluğu içinde çok daha rahat farklılaşabilmekte ve varyantlaşma ihtimali artmaktadır. Türkülerin gerek söz gerek ezgi ve gerekse usul unsurları varyantlaşırken merkezden uzaklaştıkça çeşitlenme farkı artmaktadır. Ana kaynağa en yakın yerde daha az değişim, ana kaynağa en uzak yerlerde ise daha büyük değişimler meydana gelebilmektedir (Turhan, 2011).

Türkülerin göç etmesini (yayılmaması), buna bağlı olarak da varyantlaşmasını sağlayan sebepleri, ana hatlarıyla şöyle sıralamak mümkündür.

Askerlik: Uzun süren askerlik sürecinde arkadaştan öğrenilen ezgiler değişerek yayılır.

İş Gücü Dolaşımı: Para kazanmak için gurbete gitme sonucunda orada öğrenilen ezgilerin sılaya getirilmesi ve sıladan gurbete ezgi taşınması türkülerin değişiminde mühim bir yer tutar.

Eğlence Dünyası: Eğlence merkezlerinin musikiyi meslek olarak seçen kişileri kendine çekmesi; musiki dağarcığı zenginleşen bu kişilerin gittikleri diğer yerlere yeni eserleri götürmeleri; ayrıca buralarda icra edilen türkülerin eğlence havasına uydurulması da ayrı bir değişimdir.

Tarihî Etkenler: İşgaller, göçler, sürgünler *vb.* tarihî zorlamalar, ezgilerin uzak diyarlara taşınmasına sebep olur (Kemal, 1993: 41-42).

Doğal Etkenler ve Coğrafi Yapı: Yörelere benzer doğal şartları sebebiyle ezgilerin benzer coğrafyalarda kolayca gezmesi değişimi hızlandırır.

İdari Etkenler: Yönetim olarak birbirine bağlı yerlerin türkülerinin çeşitli idari sebeplerle gezmesi değişimi kolaylaştırır.

Etnik Etkenler: Farklı etnik unsurların (Arap, Kürt, Çerkez, Laz *vb.*) sahip oldukları türküler, düğün, eğlence, göç *vs.* sebeplerle diğer unsurlara aktarırken türküler değişime uğrar.

Kervanlar: Kervanların her konakladığı yerden aldıkları ezgileri taşınması farklılaşmada etkindir.

Gezici Âşıklar: Âşıkların her gittiği yerden yeni ezgiler alıp onları farklılaştırarak yeni diyarlara taşınmaları önem arz etmektedir.

Eğitim: Öğretmenler ve öğrencilerin ezgi getirip götürmeleri, türkülerin göçünde büyük rol oynar (Kemal, 1993: 43-45).

Memuriyet: Görevleri gereği ülkenin çok farklı yörelerinde çalışan, doğal olarak âdeta göçmenler gibi üçer, beşer yıl farklı coğrafyalarda ikamet eden memurlar da türkülerin yayılmasına, göç etmesine ve değişime uğramasına sebep olabilmektedirler.

Göçerler: Tarihin çok eski devirlerinden beri göçer hayatının çok yaygın olduğu Türk toplumunda göçerlik azalmış olsa da hâlâ yaşamaya devam etmektedir. Göçerler de çok etkin türkü taşıyıcılarıdır.

İcracı Yorumu: Türkü icra edenlerin kendilerinin yorum yaparak türkülerde farklılık meydana getirmeleri, türkü farklılaşmalarının önemli bir sebebini oluşturmaktadır.

Dinleyici Algısı: Türkü dinleyenlerin duyduklarını, eksik ya da farklı öğrenmesi ve sonra da bu öğrenileni o farklılaştırılmış hâliyle icra etmeleri, varyantlaşmaların temel sebeplerinin başında gelmektedir.

Evlilikler: Farklı köy ve kasabalardan gelin alma esnasında düğünlerden alınan türküler ve farklı mekâna giden gelinin türkü taşınması, bugün etkisini kısmen kaybetmiş olsa da eskiden çok daha önemli bir değişim sebebi idi.

Türkülerin yayılmasına etki edebilen her türlü unsur aynı zamanda türkülerin varyantlaşmasına zemin hazırlamaktadır. Kısaca düğünler, köy odaları, âşık kahveleri, gazeteler, dergiler, kitaplar, radyolar, televizyonlar, bilgisayarlar, kasetler, CD'ler vb. iletişimle ilgili her öge ve mekân, türkülerin yayılmasında, dolayısıyla varyantlaşmasında etken unsurlar olarak değerlendirilebilir. "Türküler, ağıtlar, yaratıcıları çoğu kez bilinmeyen, bilinse dahi, sözleri çok geçmeden "halkın ortak malı" niteliğini kazanan metinlerdir; onların çeşitlenmelerinde rastlanan aykırılıkları, "yanlışlar" olarak değil de, sözlü gelenekteki "gelişim aşamaları" olarak nitelendirmek yerinde olur" (Esen, 1999: 5). Nüfus yapısı, kültürel özellikler, coğrafi farklılıklar ve iklim şartları da türkülerde değişimlere etki eden diğer unsurlardandır.

Bir bölgeden başka bir bölgeye geçen bir türkünün zamanla o bölgenin yerel müzik zevkiyle işlenerek yerli malı hâline gelebildiğine birçok Türk halk türküsünde şahit olunmaktadır (Nakip, 1983: 193-211). Tarihi bir türkü olan "Belgrat Türküsü" bununla ilgili çok güzel bir misal oluşturmaktadır. Belgrat'ın Osmanlılar tarafından kaybedilişi üstüne âşık bir destan söylemiş, ama bu destan zaman içinde değişikliğe uğramış, ilaveler yapılmış, farklılıklar oluşmuş ve böylece bu müzik eseri folklorik bir malzeme hâline gelmiştir. Yani yakıcısı belirsiz, halkın ortak malı bir türkü olmuştur (Boratav, 1991: 423). Bu türkülerin nerede, ne zaman ve ne sebeple yakıldığının bilinmesi elbette önemlidir ve kıymet teşkil eder. Fakat bunlar bilinmiyorsa, türkü geniş kitlelere ulaşır halkın ortak malı hâline gelmişse bu türkülere mutlak bir şehir, bir kasaba veya bir köy aramanın önemi kalmamaktadır. Türküler her ilin, her köy ve kasabanın ortak malıdır. Bu durumda türkülere mutlaka bir yer yakıştırma çabaları, anlamını yitirmektedir. Türkülere sınır çizmek, türkülerini belli bir coğrafyaya hapsedmek mümkün değildir. Çünkü türküler, kalıplara sığmamakta, sınır tanımamaktadır. Türküler öylesine kuvvetli bir bağımsızlık gücüne sahiptir ki, onları küçük coğrafyalarla sınırlamak mümkün değildir. İşte türkülerin bu yüksek gücü, herkesi kucaklayan özelliği, toplum fertlerini birbirine bağlar, birbirine yaklaştırır, bütünleştirir ve toplumda direnci çok yüksek bir millî güç oluşturur. Bu sebeptendir ki, türküler millî birliğin sağlanmasında folklor ürünlerinin en başında gelmektedir.

Türkiye'de, özellikle de Türk halk türkülerinin yöresinin tespiti konusunda çok sık tartışmalar yapılmaktadır. Halk tarafından türkülerin çok sevilmesi sebebiyle ortaya çıkan bu sahiplenme tartışmalarının temel sebebi de işte bu varyantlaşmalardır. Kaynağından uzaklaşan bir türkü, göç ettiği yörenin kimliğine bürünmekte; sözlerinde yer adı varsa eğer, kaynaktan gelen (orijinal) adın yerini, yeni göç edilen yerdeki farklı bir yer adı alabilmekte ve böylece türkü bulunduğu yörenin çeşitli özelliklerinden de her yönüyle etkilenebilmektedir. Bu türküler tam anlamıyla bir varyant sayılmaz ama sözlerdeki küçük ayrıntıların, türkülerini sahiplenmek için delil olarak ortaya konulduğuna şahit olunmaktadır. Bu tür sebeplerden dolayı farklı yöre insanları, türkülere "Bu türkü bizim köye (kasabaya veya şehre) aittir" diye sahip çıkmaktadırlar. Hâlen birbirine yakın illerin sakinleri, hatta bu illerin bilinçli-bilinçsiz sanatçıları arasında bile halk ezgilerini bu şekilde sahiplenme konusunda çocuksu tartışmalar sürüp gitmektedir (Turhan 2011). Bunlar da türkülerin ne derece halkın ortak malı olduğunun önemli bir delili ve türkülerin orijinal kaynağının neresi olduğunun hiçbir önem arz etmediğinin bir

göstergesidir. Türkülerin mekânının neresi olduğunun hiçbir önemi yoktur. Kısacası türkülerin mekânı bu kültürü üreten halkın gönlüdür, o halkın yaşadığı her yerdir.

Sonuç

Bu tespitler sonucunda türkülerin varyantlaşmalarının son derece doğal bir folklorik süreç olduğu, her folklor ürünü gibi türkülerin de değişime uğrayabileceği ve bu değişimin birden çok sebebinin olduğu anlaşılmaktadır. Türkülerdeki söz, ezgi ve ölçü (usul) bakımından varyantlaşmanın en önemli sebeplerinin başında bir türkünün halk tarafından beğenilen ve kabul gören güçlü bir ezgi ve söz yapısına sahip olması gelmektedir. Ayrıca bu beğeniyle birlikte türkünün kolay öğrenilebilir ve kolay adapte edilebilir olması da önem arz etmektedir.

Türk kültür coğrafyasına mensup insanların, Türkiye sınırları içerisinde ve sınırlar ötesi coğrafyalarda, her bakımdan çok hareketli ve dinamik bir nüfus yapısına sahip olması, türkülerin kolayca mekân değiştirmesine sebep olup onları çok uzak yerlere taşırken çok doğal olarak türkülerin değişimlerini de kolaylaştırmakta ve buna bağlı olarak varyantlaşmayı da beraberinde getirmektedir. Farklı mekân, farklı coğrafya, farklı müzik çevresi ve kısacası farklı kültür ve insan yapısı varyantlaşmanın önemli unsurlarını teşkil etmektedir.

Her ne sebep ve her ne hâlde olursa olsun türkülerin varyantlaşması son derece doğal bir süreçtir. Türkülerde meydana gelen her tür varyantlaşma biçimi asla yadırganmamalı, aksine türküler için bir çoğalma, yenilenme, kendini yeniden var etme biçimi olarak kabul edilmelidir. Türküler varyantlaşarak çoğalmakta, çoğaldıkça da yaşama gücünü artırmaktadır. Varyantlaşma, türküler için âdeta bir tür yeniden doğuştur. Türkülerin hem ezgisinin hem sözünün hem de usulünün kısmen de olsa değişime uğrayarak çoğalması, varlığını sürdürmesi, türküler açısından çok önemli bir kazanımdır. Bu sebeplere bağlı olarak “Varyantı, versionu, benzeri veya eşdeğeri vardır” demeden derlenebilecek, bulunabilececek her türkü, acilen notaya alınıp arşivlenmelidir.

KAYNAKÇA

- ARSUNAR, Ferruh. Elâziz Bakırmadeni Kazası Halk Türküleri. İstanbul: Elazığ Halkevi Neşriyatı, Ay Matbaası, 1937.
- BAŞGÖZ, İlhan. Folklor Yazıları. İstanbul: Adam Yayınları, 1986.
- BORATAV, Pertev Naili. Folklor ve Edebiyat. 2. Cilt, İstanbul: Adam Yayınları, 1991.
- BORATAV, Pertev Naili. 100 Soruda Türk Halk Edebiyatı. İstanbul: Gerçek Yayınları, 1995.
- BORATAV, Pertev Naili. Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeciliği. İstanbul: Adam Yayınları, 1988.
- DÜZGÜN, Dilaver. “Erzurum Çarşı Pazar”, Millî Folklor, s. 58, s. 76-85, 2003.
- EKİCİ, Metin. Halk Bilimi Çalışmalarında Metin (text), Doku (texture), ve Sosyal Çevre ve Şartlar (kontekst) İlişkisinin Önemi. Milli Folklor, s. 39, s. 25-34, 1998.
- ESEN, Ahmet Şükrü. Anadolu Türküleri. (Haz. P. N. Boratav - Fuat Özdemir). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1999.
- GÜVEN, Merdan. Türküler Dile Geldi. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2009.
- İnternet Güncel Türkçe Sözlüğü (Türk Dil Kurumu/tdkterim.gov.tr; 10.03.2013).
- KARATAŞ, Turan. Ansiklopedik Edebiyat Terimleri Sözlüğü. Ankara: Akçağ Yayınları, 2004.

- KEMAL, Yaşar. Ağıtlar. İstanbul: Toros Yayınları, 1993 (1943).
- KÖPRÜLÜ, M. Fuat. Edebiyat Araştırmaları. 2. cilt, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1989.
- MİRZAOĞLU, Fatma Gülay. Zeybek Türküleri ve Dansları. Ankara: Hacettepe Üniversitesi (Yayımlanmamış Doktora Tezi), 2000.
- Misalli Büyük Türkçe Sözlük. İstanbul: MAS Matbaacılık, 2006.
- NAKİP, Mahir. "Anadolu ile Müşterek Olarak Söylenen Kerkük Türküleri". Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1983.
- OĞUZ, Öcal. Türk Dünyası Halk Biliminde Yöntem Sorunları. Ankara: Akçağ Yayınları, 2000.
- Ötüken Türkçe Sözlük. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2007.
- TRT Türk Halk Müziği Repertuarı. Ankara: Müzik Dairesi Yayınları, 2000.
- TURHAN, Salih. "Sivas Türküleri Oyun ve Saz Havalarının Etkileşim Sahası". Kültürümüzde Türkü Sempozyumu, Sivas: (Basılmamış bildiri), 2011.
- TURHAN, Salih - Şemsettin Taşbilek. Elazığ - Harput Havaları. Ankara: Elazığ Belediyesi Kültür Yayını, 2009.
- Türkçe Sözlük. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayını, 2005.